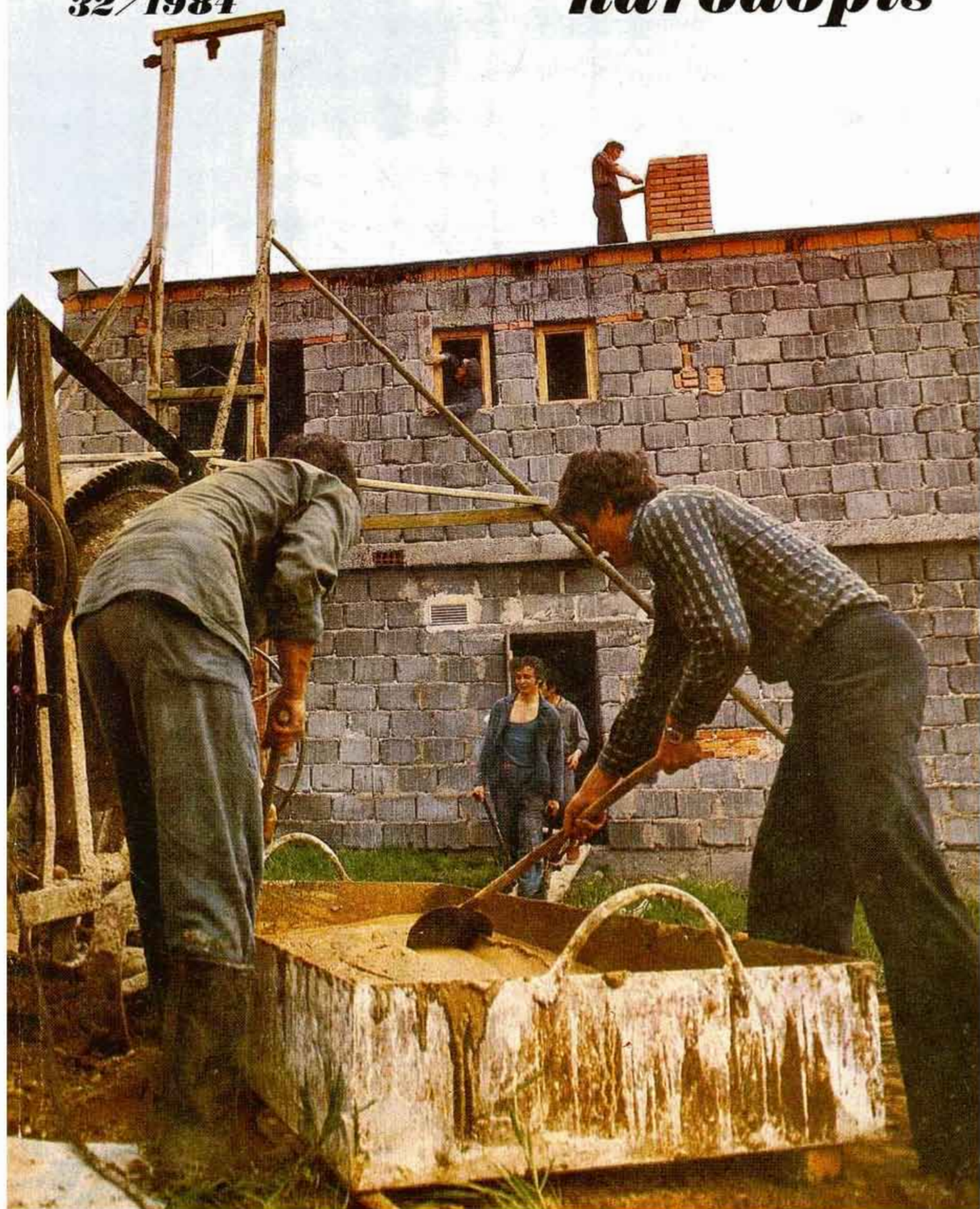

3

32/1984

Slovenský národopis

Na obálke: *1. strana: Svojpomoc pri stavbe domu, hlavná forma súčasnej individuálnej výstavby na slovenských dedinách. Dobrovoľná stavbárska čata, zložená z odborníkov a laikov, pracuje na základe reciprocitu vykonanej práce, zriedkavejšie za mzdu. Sebechleby, okr. Zvolen. Foto M. Vančo, 1980.*

3. a 4. strana: Pôdorysy, rez a skutkový stav dvojpodlažného domu s pivnicou, postaveného koncom šesťdesiatych rokov v radovej zástavbe v Modre-Královej, okr. Bratislava, podľa projektu inž. arch. Š. Mačaia, ktorý bol odmenený 1. cenou v súťaži „Rodinný dom 1969“. Špecifikum domu spočíva v zachovaní proporcií radovej zástavby obce Králová, v dodržaní tradičných požiadaviek regiónu na vinohradnícku pivnicu v dome a vo vyriešení bývania pre 5–6 člennú rodinu. Tieto požiadavky sú natoľko optimálne stvárnené a stavebne nenáročne vyriešené, že sa realizovaný projekt stal v osemdesiatych rokoch 20. storočia typom, podľa ktorého sa v rôznych variantoch stavia v dedinách západoslovenského kraja s radovou zástavbou. Foto J. Hauskrecht, 1984.

K príspevku S. Kovačevičovej: Problémy a úlohy spojené s prestavbou vidieckych sídiel.

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Viera Gašparíková, Emilia Horváthová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Adam Pranda, Antonín Robek, Viera Urbancová

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

K deväťdesiatinám Karola Plicku (Svetozár Švehlák)	365	Václav Frolec päťdesiatnikom (Ján Botík)	513
STÚDIE		Pozdrav knihovníčke Milade Kubovej (Adam Pranda)	521
SOCIALISTICKÁ DEDINA — Miesto a význam tradícií v spôsobe života a kultúre pracujúcich		Problémy a úlohy spojené s prestavbou vidieckych sídiel (Soňa Kovačevičová)	522
Úvod (Václav Frolec)	369	Kontinuita kultúrnych tradícií (Ema Drábiková)	529
Frolec, Václav: Tradiční styky a vzťahy obyvateľ v procese spojovania obcí a slučování jednotných zemédelských družstev	371	Medzinárodná konferencia MKKKB v Prijepolje (Ján Botík)	531
Pranda, Adam: Výskum spôsobu života a kultúry družstevnej dediny Sebechleby (Východiská a výsledky)	400	Medzinárodná vedecká konferencia Žena a rodina našej súčasnosti (Mária Piscová)	534
Kovačevičová, Soňa: Historické korene kultúrneho vývinu dediny a stavebné tradície jej stvárnenia	421	RECENZIE A REFERÁTY	
Nový, Lubomír: Dynamika socioprofesní struktury súčasné jihomoravské vesnice	431	Vydavateľská činnosť Krajského osvetového strediska v B. Bystrici vo vzťahu k tradičnej ľudovej kultúre (Miloš Šípka)	537
Faltán, Lubomír: Niektoré aspekty sociálno-kultúrnych charakteristík obce Víglas v súčasnosti	446	Jablko z nartskej záhrady (Xénia Celnarová)	540
Krekovičová, Eva: K niektorým výsledkom skúmania spevnosti slovenskej dediny a jej dynamiky v čase	466	S. Matugová, Kubínske jarmoky (Lubica Faltánová)	541
Sepláková, Věra: Folklórni povědomí a hudební vkus současných generací (Na příkladu vybraných lokalit Jihomoravského kraje)	479	M. Lamiová, Keramika dvoch tisícročí (Adam Pranda)	543
ROZHLEDY		V. Betáková — M. Zahrádková — E. Gašinec, Cvičenia zo slovenského jazyka (Milan Leščák)	544
Adam Pranda šedesátiletý (Václav Frolec)	505	Narodna tvorčisť ta etnografija 1982 (Mikuláš Nevrlý)	545
		N. A. Bregadze, Očerki po agroetnografii Gruzii (Ján Podolák)	547
		J. Bogataj, Mlinarji in žagarji v dolini Zgornje Krke (Ján Podolák)	549

СОДЕРЖАНИЕ

Карол Плицка девяностолетний (Светозар Швехлак) 365

СТАТЬИ

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ ДЕРЕВНЯ — МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ТРАДИЦИЙ В БЫТУ И КУЛЬТУРЕ ТРУДЯЩИХСЯ

Введение (Вацлав Фролец) 369
Фролец Вацлав: Традиционные контакты и связи населения в процессе соединения деревень и укрупнения единых сельскохозяйственных кооперативов 371
Пранда, Адам: Исследование быта и культуры кооперативной деревни Себехлебы (Исходные положения и результаты) 400
Ковачевичова, Соня: Исторические корни культурного развития деревни и строительные традиции ее оформления 421
Новы, Лубомир: Динамика социально-профессиональной структуры современной деревни в южной Моравии 431
Фалтян, Любомир: Некоторые аспекты социально-культурных характеристик

поселка Вигляш в настоящее время 446
Креквичова, Эва: К некоторым результатам исследования певучести словацкой деревни и ее динамики во времени 466
Шеплакова, Вера: Фольклорное сознание и музыкальный вкус современных поколений (На примере избранных ареалов Южно-Моравской области) 479

ОБЗОРЫ

Адам Пранда шестидесятилетний (Вацлав Фролец) 505
Вацлаву Фролцу пятьдесят лет (Ян Ботик) 513
Привет библиотекарю Миладе Кубовой (Адам Пранда) 521
Проблемы и задачи связанные с перестройкой деревенских поселений (Соня Ковачевичова) 522
Преемственность культурных традиций (Эма Драбикова) 529
Международная конференция МКККБ в Приполе (Ян Ботик) 531
Международная научная конференция Женщина и семья нашей современности (Мария Писцова) 534

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

INHALT

Dem neunzigjährigen Karol Plicka (Svetozár Švehlák) 365

STUDIEN

DAS SOZIALISTISCHE DORF — ORT UND BEDEUTUNG DER TRADITIONEN IN DER LEBENSWEISE UND KULTUR DER WERKTÄTIGEN

Einleitung (Václav Frolec) 369
Frolec, Václav: Traditionelle Kontakte und Beziehungen der Einwohner im Prozess der Zusammenlegung von Gemeinden und der Vereinigung landwirtschaftlicher Produktionsgenossenschaften 371
Pranda, Adam: Die Erforschung der Lebensweise und Kultur des genossenschaftlichen Dorfes Sebechleby 400
Kováčevičová, Soňa: Historische Wurzeln der Kulturentwicklung des

Dorfes und Bautraditionen seiner Gestaltung 421
Nový, Lubomír: Die Dynamik der sozio-professionellen Struktur des derzeitigen südmährischen Dorfes 431
Falťan, Lubomír: Einige Aspekte der sozial-kulturellen Charakteristiken der Gemeinde Víglaš in der Gegenwart 446
Krekovičová, Eva: Zu einigen Ergebnissen des Studium der Musikalität des slowakischen Dorfes und ihrer Dynamik in der Zeit 466
Šepláková, Věra: Das Folklorebewusstsein und der musikalische Geschmack der heutigen Generationen 479

RUNDSCHAU

Adam Pranda ist sechzig Jahre alt (Václav Frolec) 505
Václav Frolec ist fünfzig Jahre alt (Ján Botík) 513

Gruss an die Bibliothekarin Milada Kubová (Adam Pranda)	521	Konferenz der IKKKB in Prijepolje (Ján Botík)	531
Probleme und Aufgaben, die mit dem Umbau der Dorfsiedlungen verbunden sind (Soňa Kovačevičová)	522	Die internationale wissenschaftliche Konferenz „Die Frau und Familie unserer Gegenwart“ (Mária Piscová)	534
Die Kontinuität der Kulturtraditionen (Ema Drábiková)	529	BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE	
Die internationale wissenschaftliche			

CONTENTS

Karol Plicka is ninety years old (Svetozár Švehlák)	365	Krekovičová, Eva: On some results of investigating the singing character of the Slovak village and of its dynamics in time	466
SOCIALIST VILLAGE — PLACE AND SIGNIFICANCE OF THE TRADITIONS IN THE WAY OF LIFE AND THE CULTURE OF WORKING PEOPLE		Šepláková, Věra: Folkloric consciousness and the musical taste of recent generations (On the example of selected localities from the South-Moravian region)	479
STUDIES		COMMENTARY	
Introduction (Václav Frolec)	369	Adam Pranda is sixty years old (Václav Frolec)	505
Frolec, Václav: Traditional connections and relations of inhabitants in the process of integration of villages and unification of agricultural cooperatives	371	Václav Frolec is 50 years old (Ján Botík)	513
Pranda, Adam: Investigation of the way of life and culture of the cooperative village Sebechleby (Starting points and results)	400	A salute to the librarian M. Kubová (Adam Pranda)	521
Kovačevičová, Soňa: Historical roots of the cultural development of the village and the building traditions of its representation	421	The problems and tasks connected with the rebuilding of rural settlements (Soňa Kovačevičová)	522
Nový, Lubomír: Dynamics of the socio-professional structure of the present village in South Moravia	431	Continuity of cultural traditions (Ema Drábiková)	529
Falšan, Lubomír: Some aspects of the socio-cultural characteristics of the village Víglaš at the present	446	The International Conference of IKKKB in Prijepolje (Ján Botík)	531
		The International Scientific Conference — The woman and the family of our present (Mária Piscová)	534
		BOOKREVIEWS AND REPORTS	

HISTORICKÉ KORENE KULTÚRNEHO VÝVINU DEDINY A STAVEBNÉ TRADÍCIE JEJ STVÁRNENIA*

SOŇA KOVAČEVIČOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Búrľivá prestavba vidieckych sídiel na Slovensku v poslednom desaťročí v súvislosti s vedeckotechnickým rozvojom prináša nové problémy. Napr. precenenie technizácie a racionalizácia života vedie k jednostrannému využívaniu techniky, ktorá miestami prestáva byť pomocníkom človeka. Povýšená na cieľ sa dostáva do konfliktu s humánnym bytím človeka, ktorý je tvor nielen rozumový, ale i citový a nežije len pre dnešok, ale i pre budúcnosť. Jednostranné chápanie technizácie a racionalizácie zahmlieva aj vzťah človeka k prírode, ktorú v minulých stáročiach svojou prácou a pôsobením dotváral a skultúrňoval. Medzi tienisté stránky jednostranného technicizmu patrí aj negativistický postoj ku kultúrnemu dedičstvu, ktoré časť nášho obyvateľstva spája s biedou a zaostalosťou, a naopak súčasný pokrok len so strojmi, technicizáciou, chemizáciou, reprezentatívnosťou a pod. Ľudstvo všeobecne cíti ohrozenie z takto úzko chápaného pokroku. Preto doma i v cudzine časť spoločnosti, najmä mládež, siaha po takých formách a druhoch kultúry, v ktorých cítiť ruku a zásah človeka, a v ktorých možno poznať kultúrne zázemie ľudstva vytvorené celým jeho doterajším vývojom. Veľká obľuba populárnej hudby, rozvoj folklorizmu,

vyhľadávanie starého nábytku, pretváranie vidieckych domov na chaty, turizmus smerujúci do krajín známych panenskou prírodou alebo kultúrnymi pamiatkami, záujem o históriu vlastného národa, patria medzi tie javy, pomocou ktorých človek hľadá svoju identitu a snaží sa nájsť podnety pre tvorbu nových kultúrnych hodnôt.¹

Vychádzajúc z tohto poznatku pokúsime sa o analýzu hlavných otázok, ktoré dnes zabezpečujú v urbanistickej a stavebnej kultúre vidieka kontinuitu, ako aj na tie javy, vo vývine ktorých došlo k zdanlivému pretrhnutiu kontinuity. Budú to nasledovné otázky: a) vzťah sídiel a spoločnosti k regiónom a subregiónom, ktorých sú súčasťou; b) vzťah sídla k prírode a spoločnosti; c) vzťah človeka k typu domu, ktorý obýva. Budeme sa snažiť sledovať nielen genézu javov, ale poznávať aj zmeny a význam progresívnych tradícií pre kontinuovanie vývinu kultúry. Naše poznatky tu opierame o výsledky výskumov z 250 vidieckych lokalít rovnomerne rozložených po celom území Slovenska a o hĺbkovú analýzu dvoch obcí založených v 13. stor.: Važca v okrese L. Mikuláš a Čajkova v okrese Levice.²

Vyhodnotenie sústredených dokladov jednoznačne hovorí, že sídelný vývin

v posledných dvoch storočiach smeroval k vytváraniu pravidelných ulíc a vytváraniu centier a dominánt, zvyčajne v strede obce. V poslednom storočí však v súvislosti s populačným rastom, pretrváváním zákona o ochrane pôdy a po r. 1945 so zmenami hospodársko-spoločenskej štruktúry a s urbanizovaním vidieka došlo k posunu jednotlivých zložiek vytvárajúcich skladbu sídla. Pripomenieme si tie najdôležitejšie posuny: zmeny pracovných postupov a vlastníctva pôdy vyvolali nový vzťah človeka k prírodnému okoliu. Tento posun sa prejavil i v prepojení sídla na prírodu, v spojení sídla s okolitými sídlami a v požiadavkách lokálneho spoločenstva na fungovanie spoločenských a kultúrnych zariadení. Aké peripetie nastali, čo podstatného sa z predchádzajúceho vývinu zachovalo a čo zaniklo, pokúsime sa vysondovať krátkym exkurzom do minulosti.

Väčšina našich sídiel má dlhý, často sedemsto až tisícročný i dlhší kontinuálny vývin. Ich vznik alebo prvá základná transformácia súvisí s 13. storočím, kedy došlo k ekonomickejšiemu a racionálnejšiemu využívaniu pôdy, než to bolo v predchádzajúcom období. V západnej Európe v 11. a 12. stor., v strednej Európe a aj u nás v 13. stor. sa ekonomický feudálny systém, založený na rodovom vlastníctve pôdy, dostal do hlbkej krízy.³ Cesta nápravy sa hľadala v exploatovaní neosídlených alebo málo osídlených regiónov a vo zvyšovaní výnosov. Príroda sa začala podmaňovať nielen novými zdokonalenými spôsobmi kutania a spracovania rudy, pôdu skultúrňovať žiarením a kľčovaním, neskoršie i zavádzaním trojpoľného systému v poľnohospodárstve. Získané oráčiny ležiace v chotári rozdelili tak, aby každý osadník dostal rovnaký diel dobrej i horšej pôdy a k tomu príslušné lúky i lesy. Výnosnosť pôdy mal zaručiť aj zakladateľ-šoltýs, ktorý sa stal dedičným richtárom a prostredníkom medzi osadníkmi

a feudálom. Týmto boli položené základy obecnej správy, ktorá v priebehu ďalších storočí vyrástla v obecnú samosprávu a zakódoval sa vzťah medzi druhom práce, sídlom a okolitou prírodou.⁴

Deľba pôdy a jej nová exploatácia sa prejavila i v zástavbe, skladbe sídla a vo funkčnom špecifiku jednotlivých budov. V chotári i v sídle sa začali budovať mlyny, stupy, dielne, maštale, zásobárne, ale i obytné domy s funkčne diferencovanými priestormi. Domy a budovy úzko spojené s poľnohospodárskou prácou a remeslom sa postavili v dvoroch rovnomerne rozložených okolo ulice, návsi alebo námestia. K typológii domu sa vrátíme ako k samostatnému problému. Hospodárske budovy, situované vo dvore alebo na jeho konci, vzhľadom na svoju polohu a dôležitosť dostali vlastnú komunikáciu, spájajúcu dvor a sídlo cez záhumnie cestami a chodníkami s jednotlivými časťami chotára. Týmto každý kus poľa, lúk a hory bol racionálne, bez zneužívania pôdy, prepojený na sídlo a každú usadlosť.⁵ Okrem komunikácií dôležitou tepnou sídla sa stala voda, ktorej užívanie i údržba, podobne ako pri komunikácii, boli zabezpečované zvykovým právom obce.

Vzťah spoločnosti k forme sídla sa manifestoval na niekoľkých miestach sídla v určitých pevných formách. Ulica, náves, námestie sa stali miestami, kde pulzoval život i obchod, prebiehali obrady; kostol sa stal symbolom ideológie a richtársky dom znakom správy.⁶ Tým, že dedičný richtár dostal i právo mletia a výčapu, stala sa jeho usadlosť aj dôležitým miestom medziľudskej komunikácie. Podobne ako v mestách, aj na dedinách parcely ležiace okolo návsi, námestia alebo hlavnej ulice sa považovali za lepšie ako parcely ležiace popri výpadových cestách, alebo na bočných uliciach. Hygienu obce zabezpečoval úzus, že nečisté práce a remeslá (napr. máčanie konopí, garbiarske a kožušnícke dielne, napájanie

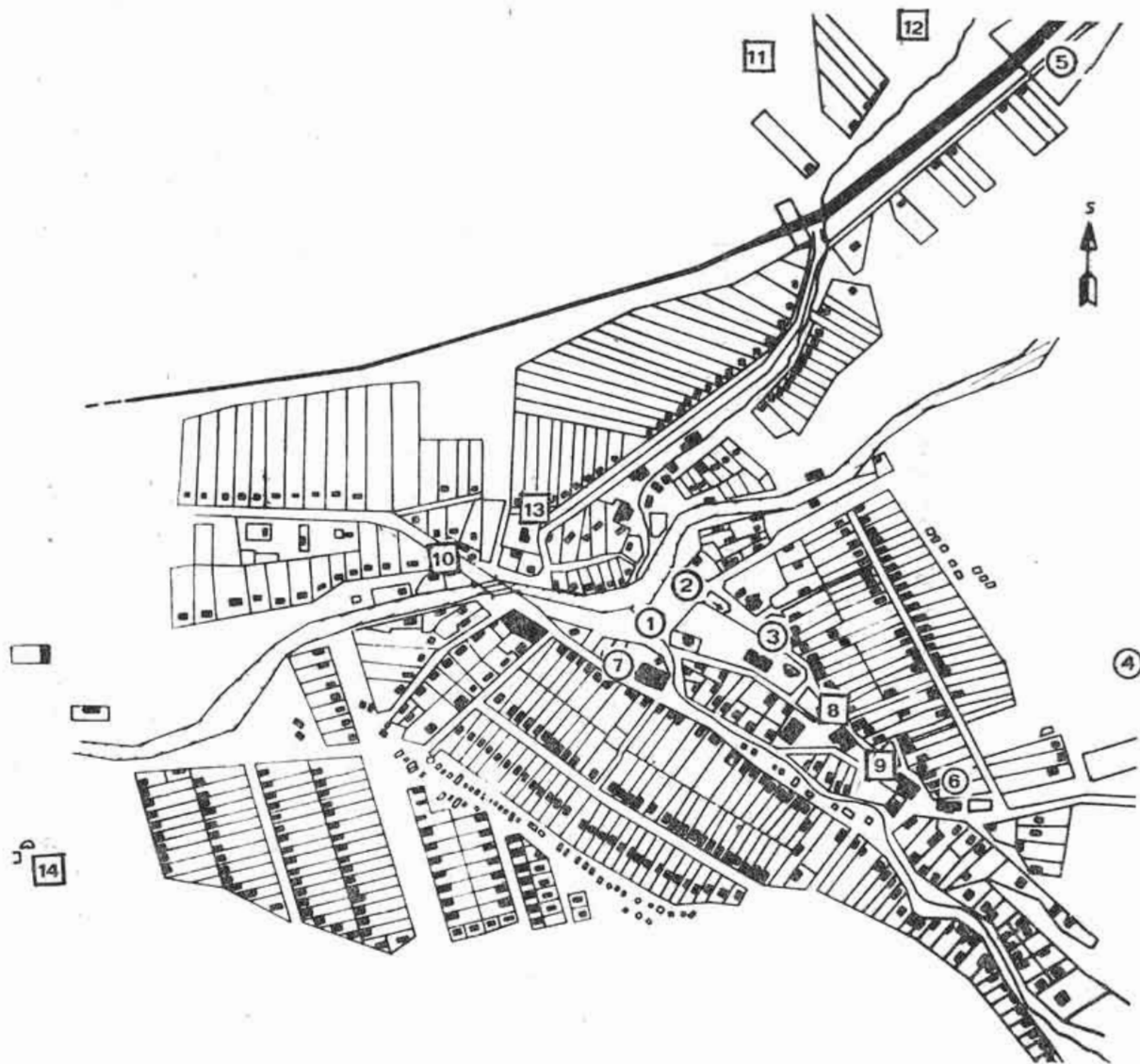

statku a pod.) mali vyhradené miesto pri vode poniže dediny. Takáto šoltýska obec, zvaná tiež nie celkom výstižne niekedy ako kolonizačná, sa v mnohom približovala mestu, ktorého právne predpisy a spôsob života si zjednodušila a prispôsobila podmienkam na dedine.

Na Slovensku takéto dediny vznikali v priebehu poslednej tretiny 13. stor. i neskôr najmä v horských oblastiach stredného a severného Slovenska. Pretože tento typ sídiel vzhľadom na výrobnno-hospodársky vzťah k prírode i k stavebnej a spoločenskej štruktúre bol schopný zmien, pretrval u nás sedemsto rokov. Bá postupne sa mu prispôbovali aj novšie sídelné formy, akými boli sídla s reťazovou zástavbou alebo rozptýlené osídlenie, ktoré vznikalo na odlišnom právnom úze. V 18. stor. nami sledovaný typ sídiel podľa francúzskeho vzoru modelovo vypracoval náš osvietenec Samuel Tešedík. V jeho koncepcii dostali tieto sídla pravidelnú uličnú sieť a centrálné umiestnené nové budovy (napr. školu, notariát a pod.).⁷ Túto podobu odporúčala pri zakladaní a úprave sídiel aj tereziánska a jozefínska verejná správa. V priebehu 19. stor. sa v dôsledku preľudnenosti a pretrvávania zákazu stavať mimo intravilánu zástavba týchto sídiel prehustila najmä v okolí miest a na západnom Slovensku, čím sa vytvorila radová zástavba. Dvory sa zastavali dvoj- a trojpristorovými menejcennými bytmi, čím často vznikli vo dvoroch nové prechodné uličky. V konečnom dôsledku sídla nadobudli hromadnú formu, pričom zachovali zreteľný charakter typu, predovšetkým v strede a okolo hlavnej ulice. Na námestí pribudli nové správne, kultúrne a obchodné budovy (napr., vo Važci, tzv. „Náš dom“ s obchodom, sálou a pohostinstvom postavený v r. 1913).⁸ K hromadnému charakteru prispelo aj vymeranie nových ulíc smerujúcich na stanicu, ktorá sa stala ďalším miestom spoločenského stretania.

V tomto období pribúdalo aj domov, ktorých majitelia nemali poľnosti; boli železničarmi, robotníkmi alebo úradníkmi. Ich domy stáli v záhradkách, ktoré sa stali nielen doplňujúcim prostriedkom základnej obživy ale umožňovali aj rekreáciu prácou. U tejto vrstvy obyvateľstva sa začal vytvárať nový vzťah k prírode a to na jednej strane prostredníctvom záhrady ku kultivovanej mikroprírode, na druhej strane k prírode celého chotára ako miesta výletov a športu. V druhej polovici 20. stor. v súvislosti so socialistickou kolektívizáciou dediny takéto vzťahy obyvateľstva k prírode sa stali všeobecnými. Záhradkove upravené dvory a priedomia sa stali na základe individuálneho záahu a vkusu žien nielen okrasou, ale i reprezentáciou a prispievajú dnes k utváraniu individualizovanej znakovosti stavebne unifikovaných domov. Prostredníkom medzi prírodou chotára a obyvateľstvom sídla sa stala verejná správa alebo predstavenstvo družstva, ktorí na základe mienky odborníkov určujú pracovné postupy a vzťahy k prírode. Tento medzistupeň do určitej miery narušil priamy harmonický a po stáročia budovaný kontakt človeka s prírodou. Existujú však lokality, kde k takémuto narušeniu nedošlo, lebo miestne obyvateľstvo svoj vzťah k prírode malo už prv motivovaný nielen prácou, ale i obdivom k prírode a návykom nachádzať v nej duševnú i telesnú rovnováhu (napr. vo Važci pobyt na lúkach i v horách, v Čajkove vo viniciach, kde sa nielen pracovalo, ale aj odpočívalo a besedovalo).⁹

Centrá a dominanty sídiel mali svoj spoločenský význam a určenie nielen v dobe zakladania sídiel, ale zväčšovali alebo zmenšovali ho na základe celospoločenských potrieb a miestneho úzu aj v priebehu ďalšieho vývinu. Tak napr. richtársky dom ustúpil centru vytvorenému pri notariáte, a toto zase neskoršie centru pri budove MNV. Budova MNV a miesto okolo neho však

1. Schematický sídelný pôdorys obce Važec, okr. Lipt. Mikuláš. Obec bola založená r. 1280 podľa šoltýskeho práva. Hromadný pôdorys získala rastom v 19. stor. Rekonštrukcia po ohni r. 1931 zadržala hlavnú charakteristiku sídla i polohu starších centier. Staršie centrá: 1. náves, 2. ev. a. v. kostol postavený r. 1889, 3. r. k. kostol z konca 13. stor., 4. cintorín, 5. stanica, 6. krčma, 7. starý kultúrny a obchodný dom, zvaný „Náš dom“ z r. 1913; centrá vzniknuté po r. 1918: 8. nová škola (po r. 1931), 9. nový kultúrny dom (po r. 1931), 10. budova MNV (po r. 1945), 11. dvor JRD (po r. 1950 a v 70. a 80. rokoch), 12. motel (okolo r. 1970), 13. múzeum a pamätný dom (r. 1977), 14. jaskyňa a športový areál. — S. Kovačevičová

plnia nielen správnu funkciu, ale sú včlenené podobne ako ulica, náves, námestie a kultúrny dom do obradového života celého lokálneho spoločenstva. V tridsiatych a štyridsiatych rokoch nášho storočia na základe pozorovania života vo veľkomestách sa predpokladalo, že rodina, príbuzenstvo, svadby, krs-

tiny a pohreby stratia i v dedinách na celospoločenskom význame a nadobudnú len úzky rodinno-intímny charakter. U nás ako i v ostatných socialistických krajinách stáva sa však opak. Tri základné body ľudského života: narodenie, vstup do manželstva a smrť sa stali príležitosťami, počas ktorých sa nielen úz-

2. Regióny a subregióny Liptova na základe držby pôdy v 12.–18. stor. — 1. Dolný Liptov (pôda patrila hradu Likava, cirkvi a mestám), 2. Stredný Liptov (pôdu vlastnili zemani a poddanské mestečká), 3. Horný Liptov (pôdu vlastnili hrad Hrádok, veľkí zemani, neskôr lesy kráľovská komora), 4. hradné správne centrá: Likava a Hrádok, 5. mestá a mestečká (poddanské), 6. obce v r. 1880 s počtom obyvateľov od 1000 — 5000, 7. obce v r. 1880 s počtom obyvateľov pod 1000 obyvateľov (často menej ako 500), 8. hranica bývalej liptovskej župy. — S. Kovačevičová.

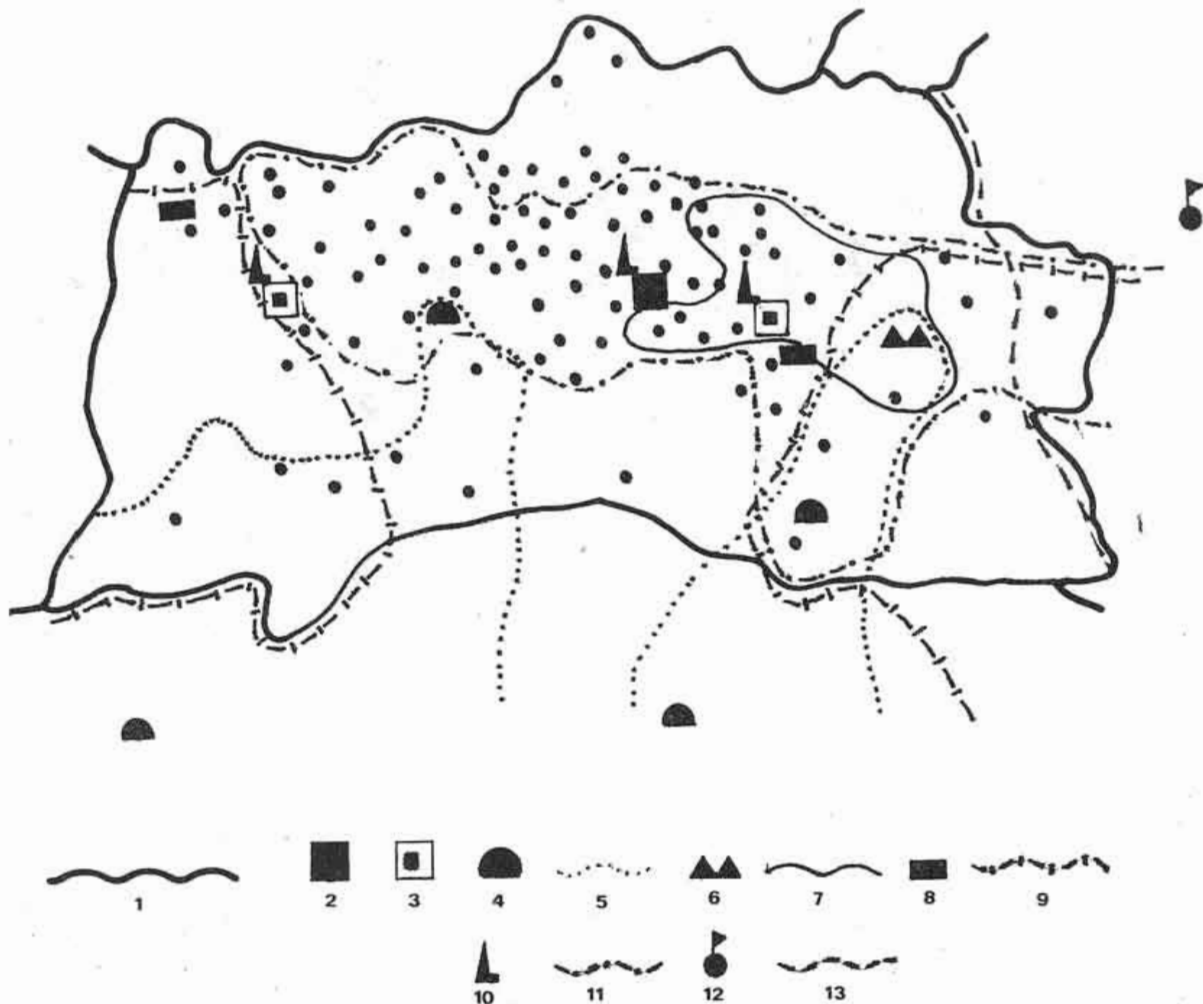
ka a širšia rodina, ale aj pracovný kolektív, ba i časť dedinskej pospolitosti začleňuje do obradového rituálu. Časť týchto obradov našla miesto aj v kultúrnom dome, kde sa rituál završuje spoločným slávnostným stolovaním. Preto význam kultúrnych domov a ich vybavenia nemožno posudzovať len na základe využitia sedadiel v sále, ale aj podľa úlohy, ktorú nadobudli pri ustávaní novej obradovosti.

Aj budovy škôl, obchodov, pohostinstiev, športových zariadení neplnia len svoju primárnu účelovú funkciu, ale sú dôležitými miestami medziludských vzťahov a informácií. Táto ich polyfunkčnosť spôsobuje, že aj keď existujú-

ce kultúrne domy, budovy MNV, škôl, obchodov a pohostinstiev hodnotíme ako architektonicky nedoriešené, predsa nemožno zaprieť, že dýchajú životom a sú ako časť organizmu sídla schopné ďalšieho vývinu. A aj preto dnes vidiecke sídla pôsobia životnejšie ako nejedno nové mestské sídlisko.

Podobne ako každá budova, dvor, cesta mali v sídle svoju úlohu, tak aj každá obec v rámci väčšieho administratívneho župného celku bola organickou časťou tohto územného, prírodného, ekonomického a spoločenského celku. Podľa vlastníctva pôdy a jej bonity, surovinného bohatstva, komunikačnej prístup-

3. Regióny a subregióny Liptova podľa druhu práce v 2. pol. 18. až v 20. stor. — 1. Hranica bývalej liptovskej župy, 2. sídlo župy (dnes sídlo okresu), 3. centrá, 4., 5. centrá a hranice baníckych subregiónov, 6., 7. centrum a hranice murárskeho subregiónu, 8., 9. centrá a hranice drevárskych subregiónov, 10., 11. centrá a hranice priemyselného subregiónu, 12., 13. centrum a hranica subregiónu turizmu. Všetade poľnohospodárstvo ako pomocné a doplnkové. — S. Kovačevičová

nosti či odrezanosti, ale aj podľa spoločenskej skladby sa jednotlivé obce špecializovali na určité druhy práce. Týmto spôsobom sa vyvinuli v rámci župného celku určité výrobné subregióny, blízke nielen prírodným charakterom, ale i charakterom svojej kultúry. Koncom 18. stor. a v priebehu 19. stor. v dôsledku rastu populácie a prebytku pracovných síl chotár a obec nemohli užiť všetkých obyvateľov, preto časť hľadala prácu v nových manufaktúrnych a neskôr i priemyselných strediskách, pri exploatovaní lesov, budovaní komu-

nikácií, alebo grupujúc sa z viacerých obcí odchádzali obyvatelia za sezónnou prácou do vzdialenejších krajín (napr. z horného Liptova murári, inde poľnohospodárski sezónni robotníci).¹⁰ Tým sa potom stalo, že časť obyvateľstva určitého subregiónu sa do určitej miery oprostila od svojich tradičných kolektívnych noriem a v zmysle svojich potrieb začala preberať a uplatňovať vo svojom životnom spôsobe prvky kultúry z prostredia, v ktorom pracovala. To malo za následok, že životný štýl a ráz niektorých obcí sa stal spoločným pre viaceré

subregióny, s ktorými tieto potom mali spoločné nové pracovné návyky, ale i nové kultúrne formy. Za príklad takejto regionalizácie sme zvolili Liptov, v minulosti pomerne malú župu, vyčlenenú z územného celku Slovenska prírodnými hranicami. Tu existujúce subregióny sa vyvíjali tisíc rokov. V 18. a 19. stor. však začali pôvodné kultúrne znaky prekračovať hranice župy, čo malo za následok vytvorenie odlišností nielen stredného Liptova od horného či dolného, ale spôsobilo, že napr. časť hornoliptovských dedín má viac spoločných znakov s kultúrou Horehronia ako s kultúrou stredného Liptova, alebo s kultúrou susedných murárskych a robotníckych dedín. V priebehu 20. stor., najmä však v jeho druhej polovici sa aj tieto hranice pozmenili v dôsledku socialistickej industrializácie, zmien v administratívnom členení i v dôsledku dobudovania komunikačných spojov. Jedny subregióny zmizli, druhé sa rozšírili, alebo vznikli iné spojené s novými druhmi práce i s novým využitím prírody (napr. s vodným dielom Liptovská Mara, s turizmom a pod.). Aj napriek týmto zmenám nemožno poprieť, že i dnes pretrvávajú pocit určitej regionálnej či lokálnej spolupatričnosti. Posilňuje sa medzi iným aj na základe jubileí založenia jednotlivých obcí a zborníkov vydaných z príležitosti takýchto osláv a to nielen u domáceho obyvateľstva, ale aj u tých, ktorí sa z jednotlivých obcí vysťahovali (napr. z Važca, Hýb, Východnej), na druhej strane i ďalšími prejavmi hľadania kultúrnej identity.¹¹

S existenciou a vývinom sídiel súvisí aj posledný nami sledovaný problém, a to t y p d o m u. Výskumy zo sedemdesiatych rokov 20. stor. jednoznačne dokazujú, že bol všeobecne rozšírený dom s troma funkčne diferencovanými, za sebou radenými priestormi. Jeho vznik a priestorové varianty súvisia s uličnou zástavbou a typom sídiel založených na základe šoltýskeho práva.

Pretrvanie zákazu stavať mimo intravilánu do 20. stor., ako i rast populácie viedli k priečnemu, potom pozdĺžnemu deleniu dvorov. Takto získané stavebné parcely umožňovali radiť priestory len za sebou. Základné varianty sa vytvorili v súvislosti s možnosťou vnútorného využitia jednotlivých priestorov, ich predelenie priečkami, príp. v zúžení alebo zmnožení priestorov. Zúžením na izbu a kuchyňu vznikli dvorové, menej hodnotné byty s rozlohou 25—30 m². Dnes ich považujeme za sociálny dôsledok vývoja domu a nie za jeho základný typologický jav. Keď dĺžka staveniska dovoľovala a potreby rodiny si to vyžadovali (napr. v Honte), izby a spacie komory sa pridávali na os, alebo do uhla, čím sa obytná plocha rozšírila až na 120 m². Tam, kde stavenisko takéto horizontálne radenie nedovoľovalo a existovala potreba i technické a finančné možnosti, priestory sa zmnožili vertikálne. Pod izbou sa vybudovala pivnica a nad izbou zaklenuté sýpky (najmä v oblasti Liptova, Gemera, Turca). V priebehu prvej polovice 20. stor. sa tieto priestory začali funkčne meniť na obytné, čo vzápätí malo vplyv i na ich stavebné doriešenie.

V priebehu 20. storočia, predovšetkým však v jeho druhej polovici, dom s priestormi radenými za sebou prestal vyhovovať. Stalo sa tak na základe diferenciacie rodinného života i rastúcich požiadaviek na funkčné využitie jednotlivých priestorov. Preto sa siahlo po vzoroch, ktoré existovali v podobe typu s priestormi zmnoženými okolo ústredného vstupu. Takéto domy existovali v obciach s reťazovou zástavbou i v rozptýlenej zástavbe. Vznikli v súvislosti so šírkou parciel a spôsobmi práce a zamestnania. Obývali ich pastieri, remeselníci a baníci. Ojedinele sa vyskytovali v podobe krčiem, škôl, notariátov a zemiarskych domov aj inde na Slovensku. Tento typ odporúčali na stavbu verejných obecných budov i tereziánske

predpisy. V prvej polovici 20. stor. tento typ doplnený o sanitárne vybavenie, situovaný v záhrade, nachádzame na mestskej periférii ako dom malých úradníkov a živnostníkov. Po vojne ho odporúčali aj rekonštrukčné katalógy.¹² Životnosť tohto typu spočívala vo viacerých okolnostiach: mal viacej navzájom prepojených priestorov a umožňoval ich rôzne funkčné využitie, ktoré sa na základe finančných možností, dostatku materiálu a potrieb rodiny mohlo meniť. To znamenalo, že okrem pevne umiestnenej obytnej kuchyne a spálne ostatné priestory nadobúdali ráz viac skladový, inokedy reprezentačný charakter, alebo ich inštaláciou pozmenili na kúpeľne a WC. Podpivničenie obohatilo dom o ďalšie miestnosti, ktoré sa v prvom štádiu využili ako sezónne byty, v ďalšom vývine sa menia na pracovňu, kotolňu, miestnosť pre ženské práce a mužské dielne.

Typ domu s priestormi radenými za sebou odumrel, pretože za daných technických a konštrukčných možností stavebníka i pretrvávajúceho právneho úzu nebol schopný ďalšieho vývinu. Je-

ho všeobecné rozšírenie a sedemstoročné pretrvanie súvisí s univerzálnosťou, vyhovujúcou vtedajším hospodárskospoločenským požiadavkám a právnym normám. Použitím rôznych materiálov, techník a konštrukcií, ako i možnosťou aplikovať naň rôzne typy okien, vstupov, povrchového stvárnenia stien, použitia rôznych druhov štítov, umožnil vytvárať regionálne varianty i individuálne odlišnosti.¹³

Pri hodnotení súčasného stavebného vývinu vidieckej výstavby si kladieme otázku, aké typy sídla a domu odporúčať, aby umožnili nielen vznik novej regionálnej i individuálnej variability, ale aby boli urbanisticky, konštrukčne a priestorovo riešené tak, že by nielen pretrvali, ale v súvislosti s dobudovaním socialistickej spoločnosti by umožnili ďalšie obmeny a obohacovanie života. Je vecou všetkých zainteresovaných na výskume, usmerňovaní i realizácii vidieckej výstavby, aby sa vytvorilo také obytné prostredie, ktoré by bolo schopné ďalšieho, vnútorne organického a kontinuitného vývinu.

POZNÁMKY

* Príspevok bol v podobe referátu prednesený na seminári *Obytné prostredie vidieckych sídiel*, ktorý usporiadali v októbri 1983 Fakulta architektúry Slovenskej vysokej školy technickej a Dom techniky Československej vedeckotechnickej spoločnosti v Piešťanoch. Seminár zdôraznil nevyhnutnosť zachovať i v ďalšom stavebnom vývine vidieka kontinuitu. Podujatie bolo určené pre pracovníkov projektových organizácií a národných výborov a zameral sa preto na prenášanie nových teoretických poznatkov do praxe. O jeho priebehu, ako aj o ďalších podujatiach tohto druhu, poriadaných v rokoch 1981—1984 a venovaných súčasnej prestavbe vidieka referujeme v správe uverejnenej v tomto čísle v rubrike Rozhľady.

- 1 KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Vkus a kultúra Iudu*. Bratislava 1975, s. 114—119.
- 2 Materiály z výskumov boli získané pri príprave diela *Etnografický atlas Slovenska* (ďalej EAS), kapitola IX. *Sídla a obydlie* (v tlači) a z individuálnych výskumov: *Vážec v rokoch 1942—1947, 1954—1955 a 1980*; Čajkov v roku 1973; — *Vážec*. Monografia, Martin 1981.
- 3 GUTKAS, K. A.: *Das Land Österreich zur Zeit der Babenberger*. In: *1000 Jahre Babenberger in Österreich*. Wien 1976, s. 26—37; — MARSINA, R.: *Slovensko ako súčasť uhorského ranofeudálneho štátu*. In: *Slovensko 1. Dejiny*. Bratislava 1971, s. 245—246.
- 4 VEREŠÍK, J.: *Vidiecke sídla*. In: *Sloven-*

- sko 3. Lud I. Bratislava 1974, s. 487—505; RUSNÁKOVÁ, K.: EAS — kapitola X. Spoločenstvo obce a dediny (v tlači).
- 5 Doložené v posledných dvoch storočiach na topografických a katastrálnych mapách, pochádzajúcich z 19. a 20. stor. — Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava 1980, s. 7—13.
  - 6 KOVAČEVIČOVÁ, S.: Zmeny sídelných typov, centier a dominánt dedín na Slovensku v posledných desaťročiach. In: Slov. Národop. 14, 1966, s. 620—649; — EAS, IX, mapa 3.
  - 7 KOVAČEVIČOVÁ, S.: c. d. v pozn. 6, obr. 1.
  - 8 BARTKO, O.: Z histórie spolkového družstevníctva. In: Važec, c. d. v pozn. 2, s. 94.
  - 9 HYBEN, M.: Telovýchova a šport. In: Važec, c. d., s. 96—99; — DINDOŠ, J. — BAXA, A.: Za družstevnú poľnohospodársku výrobu. In: Važec, c. d., s. 78—80; — Individuálne výskumy vo Važci a Čajkove, pozri pozn. 1.
  - 10 HUSKA, M. A.: Liptovskí murári. Lipt. Mikuláš 1968; FALTANOVÁ, E.: EAS — kapitola I. Vnútná migrácia sezónnych poľnohospodárskych pracovníkov, Migrácia sezónnych poľnohospodárskych pracovníkov do zahraničia, mapy 19, 20; KALAVSKÝ, M.: EAS — kapitola IV. Murári, Liptovskí murári, mapy 13, 14 (v tlači):
  - 11 Doložené obsahom a počtom zborníkov a monografií, ktoré vyšli v 20. stor. (okolo 300), ako aj každoročne poriadanými spoločenskými podujatiami, organizovanými vo väčších mestách podľa lokálnej alebo regionálnej príslušnosti.
  - 12 Slov. Národop. 26, 1978, s. 258—259.
  - 13 EAS — kapitola IX. Sídla a obydlie, mapa 9 dokladá okolo 20 variantov priečelí a rad subvariantov vytvorených vzájomným vzťahovým prepojením určujúcich prvkov. Autor KOVAČEVIČOVÁ, S.: Regionálna typológia podľa vonkajších znakov.

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ ДЕРЕВНИ И СТРОИТЕЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ ЕЕ ОФОРМЛЕНИЯ

Резюме

В статье анализируются вопросы, находящиеся в центре внимания при перестройке деревни во второй половине 20 века и на вид их значение снижается в результате появления новых проблем, связанных с применением научно-технического прогресса в строительстве и архитектуре. В статье уделяется внимание отношению поселения к природе, общества к поселению, человека к типу дома и отношениям отдельных поселений к регионам и субрегионам. Анализ преследует не только происхождение явлений, а также причины их переживания, затруднения в связи с развитием, уход в прошлое или исчезновение. Описано современное состояние и его обоснование. Указывается на важность прогрессивных традиций при сохранении непрерывности строительной культуры и при градостроительном развитии поселения. Подчеркивается роль общества в процессе развития, который прослеживается в течение несколь-

ких столетий. В статье исходим из сведений, полученных из исследования общесловацкого образца при подготовке Этнографического атласа Словакии (250 местонахождений) и из глубинного изучения двух деревень, в которых наблюдается сходство в историческом начале, но они отличаются положением и профессией жителей — Важец, представляет собой горный крестьянско-пастушеский, позже железнодорожный поселок и Чайков — низменный, крестьянско-виноградарский поселок. Изучение семисотлетнего развития приводит автора к сведению, что старые определяющие формы поселения (застройка улицы с деревенской площадью) и дом с пространствами ставленными в ряд один за другим, сохранились в связи с изменяющимися требованиями, в результате своей приспособляемости. В связи с современными общественно-экономическими революционными переменами, прогрессом строительной техноло-

гии, требованиями к жилью, некоторые из них исчезают, так как они не способны к дальнейшему развитию (дом с пространствами ставленным в ряд один за другим). Открытым остается вопрос, как ориенти-

ровать новую деревенскую стройку и градостроительство, чтобы они не исчезли в течение нескольких лет, но чтобы на основе возможных изменений и развития могли они далее развиваться.

HISTORICAL ROOTS OF THE CULTURAL DEVELOPMENT OF THE VILLAGE AND THE BUILDING TRADITIONS OF ITS REPRESENTATION

Summary

The article analyzes the questions which come to the foreground at the reconstruction of the village in the second half of the 20th century and seemingly their significance is decreased by other new problems connected with applying the scientific and technical progress in building industries and architecture. It deals with the relation between a settlement and nature, society and settlement, man and the type of house and with the relation of the individual settlements to a region and sub-region. The analysis is concerned not only with the genesis of phenomena but also with the reasons of their preservation, the problems connected with the development as well as their fading away or extinction. The work concentrates on the recent state of affairs and it tries to substantiate it. It indicates the importance of the progressive traditions in continuing the building culture and also in the urban development of the settlement. The paper stresses the role of the society in the process of development which has been followed within several centuries. The article draws from the facts obtained by the investigation of the Slovak pattern at the preparation of the Ethnographic atlas of Slovakia (250 lo-

calities) and from a profound investigation of two villages related by their historical origin, however, differing in their location and profession of the population — Važec which was a highland peasant and pastoral village, later oriented to the railway and Čajkov — a peasant and grape-growing village. The observation of the 700 years' development makes the author to believe that the old determining settlement forms (the street build up with a village green) and a house with places arranged one after another have been preserved with regard to changed requirements because of their adaptability. In connection with the recent social and economic revolutionary changes, with the progress of the building technology and the requirements for dwelling, some of them disappear as they are no longer able to develop (a house with the places arranged one after another). There is still one unsolved question concerning the orientation of the new village construction and urbanization. They should be oriented so as not to be surpassed in few years but to be able to further develop on the basis of possible changes and development.

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 32, 1984, číslo 3

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. ZORA VANOVIČOVÁ

Typografia: *Eva Kovačevičová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., PhDr. Viera Gašparí-
ková, CSc., doc. PhDr. Emilia Horváthová,
CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, CSc.,
PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leš-
čák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc.,
PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Šte-
fan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosá-
lová, CSc., PhDr. Adam Pranda, CSc.,
prof. Antonín Robek, DrSc., PhDr. Viera
Urbancová, CSc.

Redakcia: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národné-
ho povstania, n. p., Martin
Registr. zn. F 7091

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Rozširuje, objednávky a predplatné prijí-
ma PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-
dícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6,
884 19 Bratislava.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1984

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Института этнографии Словацкой Ака-
демии Наук
Год издания 32, 1984, № 3
Издается четыре раза в год
«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-
сова 19

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Зора
Вановичова

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE
Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 32, 1984, Nr. 3. Erscheint viermal
im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Zora Vanovičová

Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY
Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 32, 1984, No. 3
Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Zora Vanovičová

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Année 32, 1984, No. 3
Parait quatre fois par an, Editions de VE-

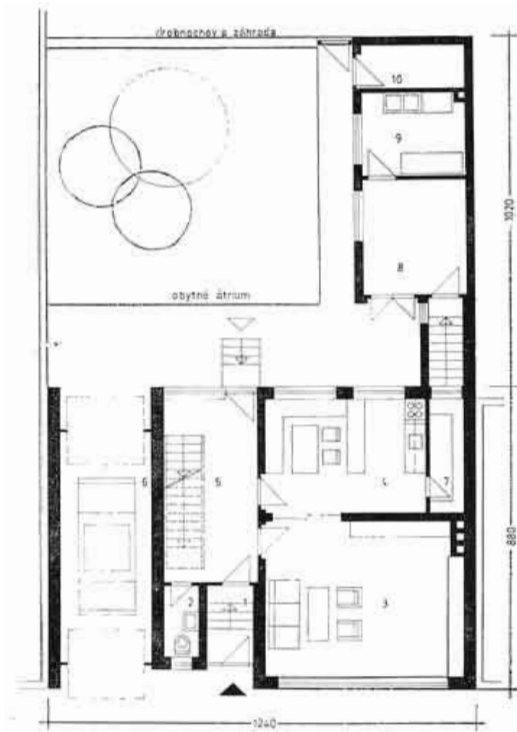
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Zora Vanovičová

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemensova
19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

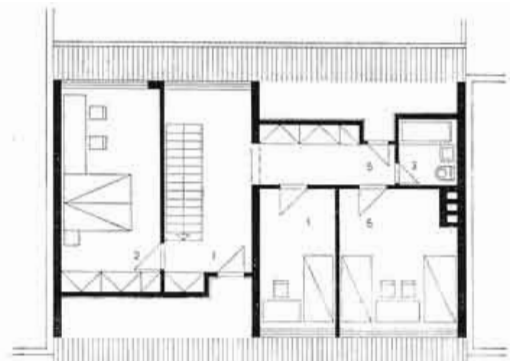

Prizemie M 1 : 100

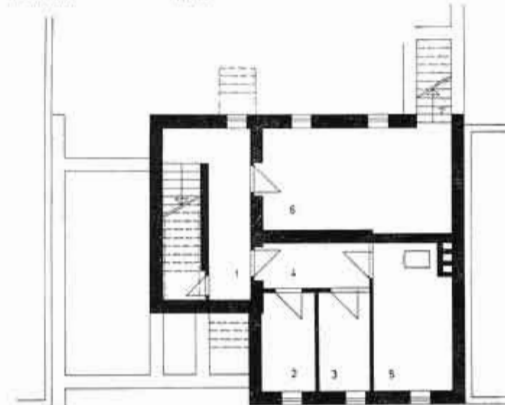
1. Záveteľ	3,0 m ²	6. Garáž	17,8 m ²
2. WC	2,0 m ²	7. Komora	2,3 m ²
3. Obyvacia izba	26,0 m ²	8. Dielňa	10,2 m ²
4. Jedáleň	16,3 m ²	9. Práčovňa	7,2 m ²
5. Chodba, schodíšte	14,0 m ²	10. Sklad	3,7 m ²

PRIZEMIE PODKROVIE

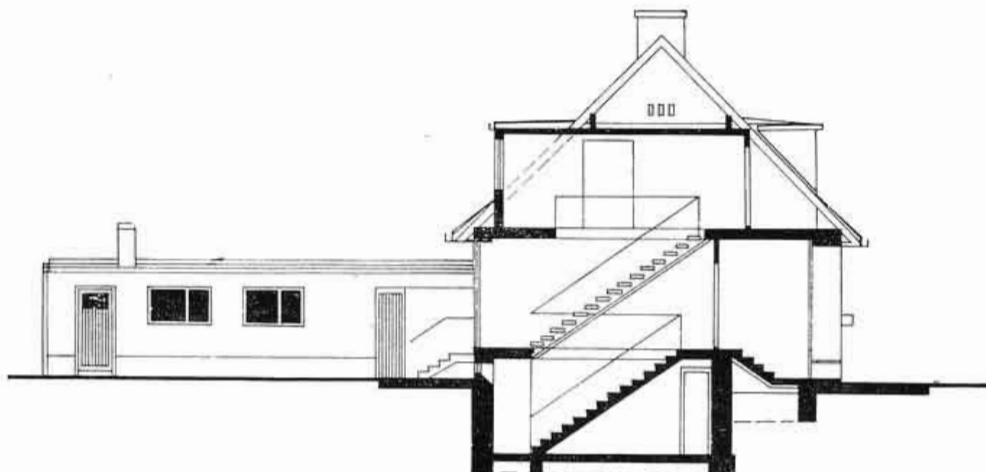

Suterén M 1 : 100 Podkrovie M 1 : 100

1. Schodíšte	13,5 m ²	1. Chodba	8,7 m ²
2. Sklad	4,5 m ²	2. Izba	15,0 m ²
3. Sklad	4,7 m ²	3. Kúpeľňa	3,6 m ²
4. Chodba	3,5 m ²	4. Izba	9,6 m ²
5. Kuchňa	10,1 m ²	5. Odkladacia izba	5,8 m ²
6. Pivnica	17,9 m ²	5. Izba	14,8 m ²
7. Schodíšte	2,8 m ²		

SUTERÉN

REZ

INDEX 49616